

Tamara Graczykowska

Bydgoszcz, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

RADZIECKIE IDEOLOGEMY W PRASIE POLSKOJĘZYCZNEJ W ZSRR W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM (NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH Z „TRYBUNY RADZIECKIEJ”)

**Soviet Ideologemes in the Polish Press in the USSR of the Interwar Period
(Based on Selected Features from *Trybuna Radziecka*)**

ABSTRACT: The article is devoted to the problem of defining the concept “ideologeme,” one meaningful for political linguistics. The paper attempts to define the concept of an ideologeme and also present a classification of ideologemes. In this paper the following types of ideologemes are discussed: ideologemes proper and ideologemic words. The types of ideologemes are accompanied with examples from “Trybuna Radziecka” – the main Polish newspaper published in Moscow from 1927 to 1938 and edited by Polish communists, living as political émigrés in post-revolution Soviet Russia.

KEYWORDS: ideologeme, newspeak, the Polish press, USRR, the interwar period

Niech za punkt wyjścia do rozważań na temat ideologemów w prasie polskojęzycznej w okresie międzywojennym w ZSRR posłużą słowa Jerzego Bartmińskiego: „Dyskurs publiczny, zwłaszcza język polityki, pozostaje pod przemożnym wpływem określonych ideologii. [...] Stare i nowe ideologie z jednej strony znajdują swój wyraz w języku, z drugiej – są za pomocą i przez język kreowane”¹.

Jak słusznie zauważył Michał Sarnowski: „Funkcjonariusze panującej ideologii stają się „władcami słów”: to oni konstruują pojęcia, a stosowane koncepty napełniają „właściwą” treścią oraz zabiegają o to, by werbalne stereotypy konceptualne stały się

¹ J. Bartmiński, *Wartości i ich profile medialne*, [w:] I. Kamińska-Szmaj, T. Piekota, M. Poprawa (red.), *Ideologie w słowach i obrazach*, Wrocław 2008, s. 23.

stereotypami mentalnymi”². To dzięki nim, ich doborowi słów, sam język staje się ideologią.

Jednym z pojęć ideologii jest *ideologem*. W odróżnieniu od prac polskich termin ten jest często wykorzystywany przez rosyjskich badaczy w opracowaniach dotyczących radzieckiego dyskursu totalitarnego.

Celem artykułu jest przegląd definicji oraz klasyfikacja ideologemów, a także prezentacja wybranych ideologemów wyekscerpowanych z gazety „Trybuna Radziecka”, która ukazywała się w Moskwie w latach 1927-1938.

Według Jeleny N. Nachimowej po raz pierwszy termin *ideologem* pojawił się w pracy Michaiła M. Bachtina, który użył go do określenia obiektywnie istniejących form ideologii³:

Образ такого языка в романе есть образ социального кругозора, образ социальной идеологеми, сросшейся со своим словом, со своим языком⁴.

Teoretyczne podstawy ideologemu opracowała Natalia A. Kupina, określając go jako „мировоззренческую установку (предписание), облеченную в языковую форму”⁵, „языковую единицу, семантика которой покрывает идеологический денотат или наслаивается на семантику, покрывающую денотат неидеологический”⁶, jednocześnie podkreślając, że ideologem jest zawsze usankcjonowany przez oficjalną ideologię⁷. Z kolei Jelena A. Ziemska wykorzystała termin ten do opisu języka totalitarnego, definiując go jako swoisty system ideologemów, które służą tworzeniu ideologizowanej świadomości „radzieckiego człowieka”⁸. Dla N.A. Kupiny język totalitarny jest również rozpatrywany jako system, swego rodzaju słownik składający się z bloków ideologemów i mitologemów, między którymi występują trwałe relacje strukturalne⁹. Natomiast ideologemy „поддерживаются прецедентными

² M. Sarnowski, *Ideologizacja polskich podręczników do nauki języka rosyjskiego – próba rekonstrukcji*, [w:] I. Kamińska-Szmaj, T. Piekota, M. Poprawa (red.), *Ideologie w słowach i obrazach*, Wrocław 2008, s. 193-194.

³ Е.А. Нахимова, *Идеологема Сталин в современной массовой коммуникации*, „Политическая лингвистика” 2011, № 2 (36), с. 152, [w:] <http://philology.ru/linguistics2/nakhimova-11a.htm> (05.06.2019).

⁴ М.М. Бахтин, *Вопросы литературы и эстетики*, Москва 1975, с. 169.

⁵ Н.А. Купина, *Тоталитарный язык: словарь и речевые реакции*, Екатеринбург – Пермь 1995, с. 43.

⁶ Н.А. Купина, *Языковое строительство: от системы идеологем к системе культурем*, „Русский язык сегодня: сборник статей” 2000, вып. 1, Москва, с. 183.

⁷ Н.А. Купина, *Языковое сопротивление в контексте тоталитарной культуры*, „Studia Humanitatis” 1999, Екатеринбург, с. 7.

⁸ Е.А. Земская, *Клише новояза и цитация в языке постсоветского общества*, „Вопросы языкознания” 1996, № 3, с. 23.

⁹ Н.А. Купина, *Языковое...*, с. 6.

текстами из так называемых первоисточников”¹⁰. Warto w tym miejscu przytoczyć też definicję autorstwa Timura B. Radbila. Według niego ideologem to „любое словесное обозначение значимых для личности духовных ценностей, при котором размывается прямое, предметное значение слова, а на первый план выходят чисто оценочные, эмоционально-экспрессивные коннотации, не имеющие опоры в непосредственном содержании слова”¹¹.

Obszerną analizę ideologemów przedstawił Gassan Cz. Gusiejnow w pracy *Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х*. Według badacza „под идеологемой понимается знак или устойчивая совокупность знаков, отсылающих участников коммуникации к сфере должного – правильного мышления и безупречного поведения – и предостерегающих их от недозволенного”. W szerokim znaczeniu do ideologemów należy zaliczyć również niewerbalne formy ideologii, czyli przede wszystkim tradycyjne symbole (np. *серп* i *молот*, *щит* i *меч*), wytwory sztuk plastycznych, architektury (np. *мавзолей*, *памятник*, *плакаты*, *портреты*), utwory muzyczne (np. *гимны*). Trzeba jednak podkreślić, że wszystkie te formy podporządkowane są słowu¹². G.Cz. Gusiejnow wyróżnia wiele typów ideologemów na różnych poziomach języka, poczynając od ideologemów-liter (np. litera *б* w skrótce *ВКП (б)* oznaczająca bolszewików czy mała litera *b* w słowie *бóг*), ideologem – forma przydadku (ideologizacja końcówki w opozycji – *измена Родины* – *измена Родине*). Wyróżnia ideologemy – toponimy, ergonimy (np. *Ленинград*)¹³.

W podejściu G.Cz. Gusiejnowa można więc zauważyć dwojaką interpretację ideologemu. Z jednej strony – to dowolna jednostka języka (w tym tekst lub zbiór tekstów), która „маркирует» для носителей языка советскую идеологию», z drugiej – conceptualny element ideologii, który może przejawiać się zarówno w formie językowej, jak i poprzez inne, wspomniane wcześniej, środki wyrazu (m.in. sztukę, muzykę, symbolikę)¹⁴.

Jelena G. Małyszewa zwraca uwagę na fakt, że nie istnieje jednoznaczna definicja ideologemu, a każdy z autorów interpretuje go inaczej, uwzględniając różne kryteria¹⁵.

Wśród polskich badaczy najwięcej uwagi ideologemom poświęcił Piotr Zemszał, m.in. w monografii *Kultura – ideologia – metafora. Metaforyczne dychotomie związane z kategoriami SWOICH i OBCYCH w ideologicznym subdyskursie o kulturze w ZSRR w latach 1953-1957*¹⁶. Autor, podobnie jak J.G. Małyszewa, podkreśla, że

¹⁰ Н.А. Купина, *Тоталитарный...*, с. 138.

¹¹ Т.Б. Радбил, *Мифология языка Андрея Платонова*, Нижний Новгород 1998, с. 22.

¹² Г.Ч. Гусейнов, *Советские идеологемы в русском дискурсе 1990-х.*, Москва 2004, с. 14.

¹³ Г.Ч. Гусейнов, *Советские...*, с. 48-49, с. 71.

¹⁴ За: Е.Г. Мальшева, *Идеологема как лингвокогнитивный феномен: определение и классификация*, „Политическая лингвистика” 2009, № 4 (30), с. 33-34.

¹⁵ Е.Г. Мальшева, *Идеологема...*, с. 33.

¹⁶ P. Zemszał, *Kultura – ideologia – metafora. Metaforyczne dychotomie związane z kategoriami SWOICH i OBCYCH w ideologicznym subdyskursie o kulturze w ZSRR w latach 1953-1957*, Toruń 2018. Por. P. Zemszał, *Идеологема и идеологическое слово – к определению терминов*, „Przegląd Ruscystyczny” 2019, nr 2 (166), с. 150-170.

nie została wypracowana żadna uniwersalna formuła, która zdefiniowałaby pojęcie ideologemu. Za wspólny mianownik wszystkich definicji uznaje „ideologiczny kontekst ideologemu” oraz „jego językowy charakter”¹⁷. Według P. Zemszała funkcjonujące w literaturze przedmiotu definicje ideologemu można podzielić na ukierunkowane kognitywistycznie, lingwistycznie oraz semiotycznie¹⁸.

W pierwszym nurcie sytuuje się definicja J.G. Małyszewej:

[...] под идеологемой целесообразно понимать единицу когнитивного уровня – особого типа многоуровневый концепт, в структуре которого (в ядре или на периферии) актуализируются идеологически маркированные концептуальные признаки, заключающие в себе коллективное, часто стереотипное и даже мифологизированное представление носителей языка о власти, государстве, нации, гражданском обществе, политических и идеологических институтах¹⁹.

Lingwistyczny punkt widzenia odnajdujemy w definicji Ajgul A. Karamowej:

Под идеологемой следует понимать лексико-фразеологическую единицу, «в значение которой входит идеологический компонент»²⁰.

W ujęciu semiotycznym reprezentatywna jest definicja G.Cz. Gusejnowa:

[...] минимальный отрезок письменного текста или потока речи, предмет или символ, который воспринимается автором, слушателем, читателем как отсылка – прямая или косвенная – к метаязыку, или к воображаемому своду мировоззренческих норм и фундаментальных идейных установок, которыми должно руководствоваться общество²¹.

Brak jednoznacznej definicji ideologemu znacznie utrudnia identyfikację tych jednostek. Według P. Zemszała jedną z ważniejszych właściwości pozwalających rozpoznać ideologem jest jego aksjologiczna wyrazistość oraz założenie, że ideologie wraz z ich dyskursami wchodzą w relacje antagonistyczne. Nie wszystkie jednak jednostki mają wymiar aksjologiczny, dlatego należałoby je uznać za ideologizowane lub nacechowane ideologicznie²².

¹⁷ P. Zemszał, *Ideologem w dyskursie ideologicznym*, [w:] J. Kamińska-Szmał, T. Piechota, M. Poprawa (red.), *Ideologie w słowach i obrazach*, Wrocław 2008, s. 83-84.

¹⁸ P. Zemszał, *Kultura...*, s. 92-93.

¹⁹ Е.Г. Мальшева, *Идеологема...*, с. 35.

²⁰ А.А. Карамова, *Идеологема: определение понятия и типология*, „Современные проблемы науки и образования” 2015, № 2 (ч. 1), [w:] <https://www.scienceeducation.ru/pdf/2015/2/500.pdf> (26.11.2019).

²¹ Г.Ч. Гусейнов, *Советские...*, с. 28.

²² Jako przykład podaje rzeczownik *снопм*, który wraz z przymiotnikiem *советский*, poprzez częste użycie w tekstach, stanowi trwałą asocjacje. Należy jednak pamiętać, że nosicielem ładunku

Stąd, najbardziej słuszna wydają się definicja zaproponowana przez P. Zemszała:

Ideologem to podstawowa jednostka myślenia oraz światopoglądowej tożsamości zwolenników danej ideologii, aksjologiczna stała danego środowiska ideologicznego, która może wyrażać się za pomocą języka i innych środków wyrazu. Realizacje ideologemowe w odróżnieniu od jednostek ideologizowanych są prymarnymi nosicielami nacechowania ideologicznego i mogą przekazywać je innym jednostkom w ramach dyskursu [...]. Realizacje ideologemowe są zawsze wartościujące, ale wektor oceny jest zależny od kontekstu i ideologicznej przynależności nadawcy²³.

Klasyfikacja ideologemów, podobnie jak definicja, przysparza badaczom wiele trudności²⁴. W niniejszym artykule przedstawię podział, który zaproponowała A.A. Karamowa, nieznacznie go modyfikując²⁵.

Zanim przejdę do prezentacji typów ideologemów, chciałabym w tym miejscu podać kilka informacji na temat gazety „Trybuna Radziecka”, z której ekscerpowałam ideologemy, będące podstawą materiałową niniejszego opracowania.

„Trybuna Radziecka”, tak jak i inne periodyki wydawane w ZSRR (zarówno rosyjskie, jak i polskojęzyczne), była częścią prasy partyjno-radzieckiej. Uznaje się ją za jedną z najważniejszych gazet polskojęzycznych wydawanych w ZSRR w okresie międzywojennym. Ukazywała się nieprzerwanie w latach 1927-1938 w Moskwie. Początkowo była organem Centralnego Biura Polskiego przy KC WKP(b) (od 1928 r.), następnie – Biura Polskiego Wydziału Agitacji, Propagandy i Prasy przy KC WKP(b) (od 1929 r.) oraz – KC WKP(b) (od 1932 r.). „Trybuna Radziecka” była centralnym kanałem informującym o sytuacji społeczno-politycznej w ZSRR, publikowała wiadomości na temat życia robotników w Polsce sanacyjnej, komentowała wydarzenia dotyczące polityki międzynarodowej. Przede wszystkim koordynowała przedsięwzięcia związane z radzieckim eksperymentem polonijnym. Odgrywała istotną rolę w kształtowaniu pożądaných przez władze radzieckie postaw wśród radzieckiej Polonii, dążyła do indoktrynacji polskiej mniejszości narodowej i wychowania Polaków na świadomych obywateli państwa radzieckiego. W redakcji gazety zasiadali czołowi działacze polonijni, zdeklarowani komuniści, m.in. Tomasz Dąbał, Jan Neyman, Stanisław Budkiewicz, Stanisław Bobiński, Stefan Borski, Zofia Dzierżyńska, Feliks Kon, Julian Leszczyński, Henryk Politur, Bolesław

ideologicznego jest przymiotnik, a nie słowo *снопм*. W innych kolokacjach (np. *мастер снопма*) nie odnajdujemy już wpływu ideologizującego (P. Zemszał, *Kultura...*, s. 98-99).

²³ P. Zemszał, *Kultura...*, s. 98. P. Zemszał nazywa go również jednostką dystynktywną dla danej ideologii (por. P. Zemszał, *Wartościowanie uniwersalne i ideologiczne – pojęcie i rola ideologemu na przykładzie wybranych nominacji dotyczących Stalina w sowieckim dyskursie ideologicznym*, „Etnolingwistyka” 2014, nr 26, s. 51).

²⁴ Por. m.in. E.Г. Малышева, *Идеологема...*, s. 37. Na temat wątpliwości dotyczących różnych klasyfikacji zob. P. Zemszał, *Идеологема...*, s. 165-169.

²⁵ A.A. Карамова, *Идеологеми...*

Przybyszewski, Stanisław Stände, Henryk Walecki, Adolf Warski, Mirosław Zdziarski i wielu innych²⁶.

Chciałabym teraz przejść do klasyfikacji ideologemów zaproponowanej przez A.A. Karamową. Przy każdym typie ideologemów podaję przykłady jednostek wyekscerpowanych z „Trybuny Radzieckiej”²⁷. Wybierając do prezentacji ideologemy kierowałam się głównym postulatem P. Zemszała, na który zwróciła również uwagę A.A. Karamowa, – na podstawową ideologiczną dychotomię: „MY/ SWOI/ NASZE i ONI/ OBCY/ NIE NASZE”²⁸.

Pierwszą grupę stanowią ideologemy właściwe. Wśród nich można wyróżnić ideologemy całkowite (ideologiczne leksemy), czyli wyrazy jednoznaczne lub wieloznaczne, których wszystkie warianty semantyczne zawierają ideologiczny komponent (np. *коммунизм*).

Do tej grupy zaliczają się jednostki oznaczające m.in.:

- nazwy ideologii, teorie ideologiczne (np. *светлое коммунистическое будущее*);
- zasady, idee leżące u podstaw ideologii (np. *народная демократия*);
- ważne dla danej ideologii wydarzenia, realia (np. *Великая Октябрьская социалистическая революция*);
- nazwy przedstawicieli, kontynuatorów lub przeciwników danej ideologii, w tym konkretnych ideologów (np. *белогвардеец, красногвардеец, большевик, меньшевик* oraz *вождь революции, вождь мирового пролетариата* – o Włodzimierzu Leninie);
- symbole ideologii (np. *Интернационал*).

Gazeta „Trybuna Radziecka” obfituje w takie realizacje ideologemowe. Jej szata językowa była przykładem swoistego żargonu politycznego, który był cechą charakterystyczną wszystkich gazet komunistycznych wydawanych w dwudziestolecie międzywojennym w ZSRR. Język „Trybuny Radzieckiej” ściśle odwzorowywał radziecki język rosyjski, nazywany często *nowojazem* „nowym językiem” (ros. *новояз*²⁹) czy językiem totalitarnym³⁰. Był to sztuczny twór utworzony przez państwo i władze radzieckie, rozprzestrzeniany przez działaczy partyjnych, którzy za pomocą propagandy dążyli do zaszczepienia obywatelom jedynej słusznej, z punktu widzenia władzy, ideologii komunistycznej.

Wśród ideologemów właściwych mamy nazwy przedstawicieli ideologii komunistycznej (por.: *Организаторами кола винни быч здемобилізовани червоноармишци, комсомолцы [...] – 27/16/7; Ніч [...] життя старого bolszewика-нієгалніка [...] została tak nagle прервана – 35/14/2*) oraz ich konkretnych przedstawicieli – Lenina i Stalina

²⁶ „Trybuna Radziecka” 1927, nr 36, s. 12. Szerzej o „Trybunie Radzieckiej” zob. T. Graczykowska, *Słownictwo „Trybuny Radzieckiej” wydawanej w Moskwie w latach 1927-1938*, Bydgoszcz 2018.

²⁷ W nawiasie podaję rok wydania, numer gazety oraz stronę, z której pochodzi cytat. Zachowuję pisownię oryginału.

²⁸ P. Zemszał, *Ideologem...*, s. 86.

²⁹ Słowo *nowojaz* to kalka angielskiego *newspeak*, użytego przez G. Orwella w jego antyutopii *Rok 1984* (G. Orwell, *Rok 1984*, Warszawa 1989).

³⁰ H.A. Купина, *Тоталитарный...*, с. 3.

(por.: [...] *Towarzysz Stalin i członkowie Politbiura na aerodromie Tuszyńskim w dniu awiacji* [...] – 38/62/4; *Światły rozum Lenina i Stalina, potęga ich* [...], *zduńiwająj* [...] *bańniarzy ludowych* – 37/140/1; *Umarł* [...] **Lenin** – *genjalny rewolucjonista, przeobraziciel społeczeństwa ludzkiego* [...] – 38/11/1). Odnaleźć można też przykłady ideologemów odzwierciedlających zasady leżące u podstaw ideologii komunistycznej (por.: *Markso-leninowskie wychowanie masy partyjnej jest hasłem trzecim* [...] – 32/7/1).

Do ideologemów właściwych zalicza się także ideologemy częściowe (ideologiczne znaczenia leksemów) – słowa wieloznaczne, których jeden wariant leksykalno-semantyczny (bądź więcej, ale nie wszystkie) zawiera komponent ideologiczny (np. *партия* w znaczeniu ‘*Коммунистическая партия Советского Союза*’).

Wśród ideologemów częściowych można wyróżnić:

- nazwy ideologii, teorie ideologiczne (np. *консерватизм, либерализм*);
- ważne dla danej ideologii wydarzenia, realia (np. *пятилетка, массовка, пионер*);
- nazwy przedstawicieli, kontynuatorów lub przeciwników danej ideologii (np. *левый, правый, белый, красный*);
- symbole ideologii (np. *свастика*).

Wspominana przez A.A. Karamową *partia* (oznaczająca wyłącznie partię komunistyczną) również pojawia się w „Trybunie Radzieckiej” (por.: *Partja i nadal pójdzie po wskazanej przez Lenina drodze* – 30/120/1).

Kolejną grupę stanowią jednostki ideologizowane. Wyrażają one subiektywny stosunek ideologii do danego pojęcia w opozycji *swój/ obcy*. Zyskują nacechowanie ideologiczne tylko dzięki określonym zestawieniom z jednostkami ideologemowymi (np. *советский балет, советский учёный* są nacechowane ideologicznie pod wpływem ideologemu *советский*)³¹. A.A. Karamowa nazywa je, podobnie jak w przypadku ideologemów właściwych, również ideologemami. Wydaje się, że nie jest to właściwe rozwiązanie. Nie są to typowe ideologemy, a jedynie jednostki ideologizowane, nie będące prymarnymi nosicielami nacechowania ideologicznego. Nie mają one zdolności ideologizowania innych jednostek, jak ma to miejsce w przypadku realizacji ideologemowych.

Wśród jednostek ideologizowanych można wyróżnić całkowite. Jako przykład A.A. Karamowa przytacza rzeczownik *рабочий*, który w społeczeństwie kapitalistycznym oznacza ‘*наемный работник, лишенный средств и орудий производства, пролетарий*’, natomiast w socjalistycznym – ‘*трудящийся, занятый производительным трудом на общенародных социалистических предприятиях, принадлежащий к рабочему классу, являющемуся ведущей силой общества*’).

Do *obcyh* zalicza się m.in.: *в капиталистических странах, в капиталистическом обществе, в империалистических государствах, буржуазный, эксплуатирующий, антисоветский, враждебный, реакционный, угнетающий*. Na drugim biegunie sytuują się jednostki zaliczane do *swoich*, np. *в социалистических странах, в социалистическом обществе, в СССР, передовой, прогрессивный*. Do kategorii *swój* z punktu widzenia socjalistycznej ideologii należą m.in.

³¹ P. Zemszał, *Ideologem...*, s. 97.

пролетарий, пролетариат; батрак; босяк, босяцкий; пролетаризация, пролетаризировать, коллективизация, колхоз. Do kategorii obcy natomiast: белоэмигрант; контрреволюционер, контра; мелкобуржуазный; реакция; безработица, монополия; интервенция.

W wyniku polaryzacji pojęć *swój/ obcy* w „Trybunie Radzieckiej” można zaobserwować ogromną liczbę przykładów wykorzystujących tę binarną opozycję. Do jednostek ideologizowanych reprezentujących *swoich* można zaliczyć przedstawicieli klasy wyzyskiwanej przez ustrój kapitalistyczny (por.: *Turmy faszystowskiej Polski sphywają krwią proletariatu* [...] – 31/8/2; [...] *dwie a nawet trzy zmiany robotników śpią na tych samych narach* – 27/1/11 [w Polsce sanacyjnej]; [...] *przedsiębiorcy amerykańscy* [...] *uwalniają z pracy robotników-cudzoziemców* – 30/3/4; *We wsi Nowosiołki zamożni posiadali pod swemi wpływami „Komitet łobuzów” (bosiaków), w skróceniu „kombosem” zwany* – 29/4/2); słownictwo oznaczające socjalistyczne realia (por.: [...] *kolektywizacja wsi radzieckich w najbliższym czasie posunie się ogromnie naprzód* – 30/5/1; [...] *wszystkie kolektywy podnieść do poziomu przodujących kolektywów* – 35/25/1). Do kategorii *obcy* należą jednostki wykorzystywane przy opisie społeczeństwa kapitalistycznego. Są to m.in. leksemy oznaczające klasę eksploatatorów (por.: *Wieczorem* [...] *mknęły obficie zasłane futrem sanie, wiozące wystrojonych burżua na wizyty noworoczne* – 38/1/3; [...] *burżuazja międzynarodowa i jej łańcuchowe sobaki* [...] *śledzą was z dnia na dzień* – 30/11/71; *Burżuazja potrafi jeszcze skazać na męki i na śmierć miliony* [...] *ludzi* [...] – 27/3/4); przeciwników rewolucji i ich działalność (por.: [...] *prowadzą swą kontrewolucyjną robotę* [...] *wszelacy agenci otoczenia kapitalistycznego* – 37/114/1; [...] *wstępujcie w szeregi walczących bezbożników dla walki z religią jako oporą dla* [...] *nepmanów imperjalizmu!* – 30/42-43/2; *Przeciwradzieckie prowokacje policji polskiej* – 31/55/1); jednostki odnoszące się do zjawisk występujących tylko w ustroju kapitalistycznym (por.: *Tej interwencyjnej, podżegackiej robocie* [...] *władza radziecka przeciwstawiła konsekwentną, uporczywą walkę o pokój* – 32/278/1).

Wśród jednostek ideologizowanych występują także jednostki ideologizowane częściowe³². Są to słowa wieloznaczne, których jeden wariant leksykalno-semantyczny (bądź więcej, ale nie wszystkie) zawiera komponent ideologiczny (np. *religia* z punktu widzenia ideologii socjalistycznej to ‘мировоззрение, несовместимое с научным миропониманием, основанное на вере в существование бога, сверхъестественных сил, управляющих миром’). Tu również jednostki postrzegane są poprzez opozycję *swój* (np. *революция, революционер, крестьянин*) i *obcy* (np. *Запад, бюрократия, эксплуатация, каторга, капитал, кулак*).

W „Trybunie Radzieckiej” odnajdujemy wiele wymienionych przez A.A. Karamową jednostek, które uległy ideologizacji (por.: *Wzmocnijmy atak przeciwko gburom-kulakom* [...] – 29/33/1; *Należy pociągnąć do odpowiedzialności* [...] *kulaków* – 32/78/3; *W związku z uwolnieniami robotników* [...] *przewidują dalszy wzrost zatargów między pracą, a kapitałem* – 30/4/4; *Tow. Sochacki* [...] *jest byłym katorżnikiem politycznym* [...] – 32/33).

³² Je również A.A. Karamowa nazywa ideologemami.

Do jednostek ideologizowanych w „Trybunie Radzieckiej” można zaliczyć także leksem *pracujący*. Nominacja ta nie jest bezpośrednim elementem ideologii. Jednak w zestawieniu z takimi pojęciami, jak ZSRR, czy w odniesieniu do radzieckich realiów, zawsze jest wartościowana pozytywnie i stanowi stały element radzieckiej ideologii (por.: *Pracujący ZSRR* [...] – 30/42-43/2; [...] *masy pracujące stolicy płyną potokami „Aleją Szturmowców” na plac „Smyczki”* – 33/155/1).

Szeroko pojęty kontekst, światopoglądowa przynależność nadawcy wpływają na dodatnie bądź negatywne nacechowanie realizacji ideologemowej. Te same jednostki mogą być realizowane w różnych dyskursach politycznych i wówczas charakteryzują się przeciwstawnym wartościowaniem. Jako przykład niech posłuży przymiotnik *demokratyczny* wykorzystany w „Trybunie Radzieckiej” do prezentacji przeciwników ideologii socjalistycznej, związanych z kategorią *obcych*, por.: *Należy wyjaśnić masom [...], jak pod kierownictwem kompartii zerwała się maska z oblicza burżuazyjnego „demokratycznego” rządu* [...] – 27/2/9. Jak widać z przytoczonego kontekstu wektor oceny jest tu zależny od ideologicznej przynależności nadawcy. Cudzyśłów natomiast podkreśla zdystansowanie się nadawcy od przedstawianej treści, podkreśla kategorię obcości, a co za tym idzie, wskazuje negatywne wartościowanie.

Ostatnim podtypem wyróżnionym przez A.A. Karamową są ideologemy kontekstowe, czyli jednostki, których znaczenie ideologiczne wyjawia się dopiero w określonych kontekstach, a ich częste użycie przyczynia się do przekształcenia w trwałą asocjacje (np. słowo *młyn* – ważny element ideologii socjalistycznej jest reprezentowany w takich kontekstach, jak: *эксплуатация труда капиталом, трудящийся класс, человек труда, рабочий класс, авангардная сила*).

Wątpliwe jednak wydaje się wyodrębnianie ich jako osobnej kategorii. Zakwalifikowałbym je również do jednostek ideologizowanych, które zyskują nacechowanie ideologiczne dzięki określonym zestawieniom, konotacjom.

Ideologemy oraz jednostki ideologizowane zajmują istotną pozycję w systemie leksyki politycznej, będąc „znakiem rozpoznawczym, firmowym” dyskursu ideologicznego.

Przykłady wyekscerpowane z „Trybuny Radzieckiej” pokazują, że były one stałym elementem radzieckiego dyskursu politycznego również w prasie polskojęzycznej wydawanej w ZSRR w okresie międzywojennym.

Zarówno realizacje ideologemowe, jak i jednostki ideologizowane zaobserwowane w „Trybunie Radzieckiej”, stanowią szkielet opozycji *swoi – obcy*, tak charakterystycznej dla radzieckiej ideologii, która w sposób niezwykle skuteczny oddziaływała na masowego odbiorcę. Wielokrotnie utrwalane i powielane realizacje ideologemowe, poprzez narzucenie rozumienia komunikatu, przenikały do świadomości radzieckich obywateli, maksymalizowały perswazyjne oddziaływanie komunikatu, kształtowały odbiorcę zindoktrynowanego, który przyswoił już sobie pożądane asocjacje.

W obszarze kategorii *swoi* dostrzegamy wyłącznie pozytywne wartościowanie, natomiast *obcy* – jako przedstawiciele ideologii antagonistycznej – zawsze oceniani są negatywnie. Wszystko, co *nasze*, czyli socjalistyczne, komunistyczne, było dobre, wartościowe, przodujące. To, co *obce*, czyli burżuazyjne, kapitalistyczne, kwalifikowano

jako złe, fałszywe, zacofane. Jednostki ideologizowane, poprzez staranne ich obudowanie elementami wartościującymi, używane w stałych kontekstach, kształtowały bardzo trwałe asocjacje, które w efekcie prowadziły do przeniesienia pozytywnej bądź negatywnej aksjologii na pojęcia niebędące bezpośrednimi manifestacjami ideologii.

References

- Bakhtin M.M., *Voprosy literatury i estetiki*, Moskva 1975.
- Bartmiński J., *Wartości i ich profile medialne*, [w:] I. Kamińska-Szmaj, T. Piekota, M. Poprawa (red.), *Ideologie w słowach i obrazach*, Wrocław 2008.
- Graczykowska T., *Słownictwo „Trybuny Radzieckiej” wydawanej w Moskwie w latach 1927-1938*, Bydgoszcz 2018.
- Guseynov G.Ch., *Sovetskiye ideologemy v russkom diskursie 1990-kh.*, Moskva 2004.
- Kupina N.A., *Totalitarnyy yazyk: slovar' i rechevyye reaksii*, Ekaterinburg – Perm' 1995.
- Kupina N.A., *Yazykovoye stroitel'stvo: ot sistemy ideologem k sisteme kul'turem*, „Russkiy yazyk segodnya: sbornik statey” 2000, vyp. 1, Moskva.
- Kupina N.A., *Yazykovoye soprotivleniye v kontekste totalitarnoy kul'tury*, „Studia Humanitatis” 1999, Ekaterinburg.
- Karamova A.A., *Ideologemy: opredeleniye ponyatiya i tipologiya*, „Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya” 2015, № 2 (ch. 1), [w:] <https://www.scienceeducation.ru/pdf/2015/2/500.pdf>.
- Malysheva E.G., *Ideologema kak lingvokognitivnyy fenomen: opredeleniye i klassifikatsiya*, „Politicheskaya lingvistika” 2009, № 4 (30).
- Nakhimova E.A., *Ideologema Stalin v sovremennoy massovoy kommunikatsii*, „Politicheskaya lingvistika” 2011, № 2 (36), [v:] <http://philology.ru/linguistics2/nakhimova-11a.htm>.
- Orwell G., *Rok 1984*, Warszawa 1989.
- Radbil' T.B., *Mifologiya yazyka Andreyta Platonova*, Nizhniy Novgorod 1998.
- Sarnowski M., *Ideologizacja polskich podręczników do nauki języka rosyjskiego – próba rekonesansu*, [w:] I. Kamińska-Szmaj, T. Piekota, M. Poprawa (red.), *Ideologie w słowach i obrazach*, Wrocław 2008.
- Zemskaya E.A., *Klishe novoyaza i tsitatsiya v yazyke postsovetskogo obshchestva*, „Voprosy yazykoznanija” 1996, № 3.
- Zemsał P., *Ideologem w dyskursie ideologicznym*, [w:] J. Kamińska-Szmaj, T. Piechota, M. Poprawa (red.), *Ideologie w słowach i obrazach*, Wrocław 2008.
- Zemsał P., *Kultura – ideologia – metafora. Metaforyczne dychotomie związane z kategoriami SWOICH i OBCYCH w ideologicznym subdyskursie o kulturze w ZSRR w latach 1953-1957*, Toruń 2018.
- Zemsał P., *Ileologema i ideologicheskoye slovo – k opredeleniyu terminov*, „Przegląd Rusycystyczny” 2019, nr 2 (166).
- Zemsał P., *Wartościowanie uniwersalne i ideologiczne – pojęcie i rola ideologemu na przykładzie wybranych nominacji dotyczących Stalina w sowieckim dyskursie ideologicznym*, „Etnolingwistyka” 2014, nr 26.

NOTA O AUTORCE

Tamara Graczykowska – dr. hab., prof. UKW, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydział Językoznawstwa, Katedra Badań nad Kontaktami Językowymi.

Publikacje: Monografia: *Słownictwo „Trybuny Radzieckiej” wydawanej w Moskwie w latach 1927-1938*, Bydgoszcz 2018. **Inne publikacje:** *Dom dziecięcy, bieg barjerowy, kulturalno-bytowe obsługiwanie, czyli o frazematyce w polskojęzycznej prasie radzieckiej (na materiale „Trybuny Radzieckiej” z lat 1927-1938)*, „Acta Neophilologica” 2016, XVIII, nr 2, s. 57-70; *Uwagi o sowietyzmach w polszczyźnie etnicznej i radzieckiej w dwudziestoleciu międzywojennym (na materiale Encyklopedycznego słownika wyrazów obcych. Pochodzenie wyrazów, wymowa, objaśnienia pojęć, skróty, przysłowia, cytaty Trzaski, Everta, Michalskiego i moskiewskiej „Trybuny Radzieckiej” z lat 1927-1938)*, „Acta Baltico-Slavica” 2016, nr 40, s. 232-262; *Wybrane cechy języka propagandy politycznej w polszczyźnie radzieckiej okresu międzywojennego (na materiale moskiewskiej „Trybuny Radzieckiej”)*, „Slavia Orientalis” 2018, LXVII, nr 4, s. 721-733; *Uwagi o typach sowietyzmów w prasie polskiej wydawanej w Rosji Radzieckiej w okresie międzywojennym (na przykładzie „Trybuny Radzieckiej”)*, „Prace Językoznawcze” 2019, XXI, nr 1, s. 33-48.

ORCID 0000-0002-6715-363X

Email: tamara.graczykowska@ukw.edu.pl